

**Světová politika
ve 20. století
(II.)**

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

unii memorandum se žádostí o přijetí. V červenci 1997 Evropská komise – v souvislosti s Agendou 2000 – zveřejnila hodnotící posudek České republiky a přes určité výhrady doporučila její zařazení do první vlny jednání. Lucemburské zasedání Evropské rady v prosinci 1997 vyzvalo Prahu k zahájení vstupních jednání, jež začala 31. března 1998. „Česká republika má charakteristické rysy demokracie, s pevnými institucemi, jež zajišťují vládu práva, lidská práva a respekt pro ochranu menšin. Může být považována za fungující tržní ekonomiku, a ve střednědobém výhledu by měla být schopna vypořádat se s konkurenčním tlakem a tržními silami v rámci unie.“ Kritické připomínky červencového hodnocení se týkaly formulací zákona o svobodě tisku, diskriminace Romů, lustracího zákona, slabého a špatně fungujícího finančního sektoru, pomalého postupu při vyrovnávání rozdílů mezi národním a komunitárním právem, málo účinného soudnictví, absence regionální politiky a nevykonné státní správy. Nicméně možné datum přijetí v roce 2003 nebylo zpochybněno.

Bohužel předechozí výhrady opakovala i Pravidelná zpráva Evropské komise, kterou Brusel zveřejnil 13. října 1999. Opět byl konstatován minimální pokrok v legislativním přiblížování právnímu systému EU a nepřipravenost českých státních institucí na koexistenci v rámci vnitřního trhu unie. Negativně byla hodnocena úroveň soudnictví, kritika se týkala i málo efektivního boje s hospodářskou kriminalitou a korupcí, vztahu k romské komunitě atd. Diplomacickým jazykem bylo vysloveno varování i na adresu politického systému – vlády pro její malou vůli k provedení reformy státní a veřejné správy, a parlamentu, jehož rozhodovací proces stále ještě není kompatibilní s obdobnými mechanismy v EU. Tento varovný signál zproblematizoval účast České republiky v první vlně kandidátů na členství ve sjednocené Evropě, zvláště když Brusel zřejmě přehodnotil dosavadní rozdělení zájemců na první a druhou skupinu. Podle nového modelu „regaty“ bude jednáno s těmi státy, které budou nejpřipravenější ke vstupu do Evropské unie.

XI. Agónie a kolaps sovětského bloku

Severoamerický politolog polského původu Zbigniew Brzezinski označil míru computerizace za spolehlivé měřítko úspěšnosti té, které země. Pro Sovětský svaz v 70. a 80. letech kybernetika sice již nebyla „buržoazní pavědou“, ale jeho zoufale nedostatečná vybavenost počítači bránila jakémukoli hospodářskému růstu. Svoji roli zde sehnaly i ideologické obavy z nekontrolovatelného šíření informací a prolomení dosavadních bariér mezi Západem a Východem. Sovětská vláda sice dosáhla pozoruhodných výsledků v řadě vědních oborů, ale zavádění těchto poznatků do života nařázkem na množství neúspěšných překážek. Zaostrávání za západní technologií vzrostlo od poloviny 60. let z 10 na 25 let. V sedmé a osmé dekádě 20. století zasáhla sovětskou totalitu systémová krize. K tradičním ekonomickým problémům, které nedokázaly vyřešit polovičaté pokusy o reformu byrokratického hospodářského mechanismu, se připojily varovné signály nerovnoměrného demografického vývoje, obrovské ekologické potíže a samozřejmě i mravní devaslace celé společnosti. Podíl těžkého průmyslu na tvorbě hrubého národního produktu dosáhl 75% a vojensko-průmyslový komplex pohlcoval 18 až 20 % národního důchodu. Dvě třetiny investic směřovaly do odvětví exploatace přírodních zdrojů. Zemědělství s 220 mil. hektarů orné půdy nebylo schopné uživit sovětskou populaci. Hektarové výnosy obilovin se ještě v 80. letech pohybovaly kolem 16 q, zatímco ve Spojených státech produkoval hektar obdělávané půdy téměř 50 q obilí. Moskva byla v těchto letech nucena dovézt až 37 mil. tun potravinářského a krmného obilí ročně. V podmínkách autoritativního režimu selhalo veškeré úsilí o nápravu a koroze systému nezadržitelně postupovala.

Charta 77 v Československu

Normalizace přetvořila Československou republiku v poslušný satelit. Sovětského svazu. Husákově vedení KSČ provedlo rozsáhlé čistky ve straně a z reformních komunistů učinilo občany druhé kategorie. Moskva dovedně využívala rozporů mezi generálním tajemníkem strany a ortodoxními stalinskými a poměrně brzy přetvořila nejdejšího politického vězně v poslušného vykonavatele sovětské vůle. Brežněvova doktrína o omezené suverenitě se stala součástí textu nové československo-sovětské dohody z května 1970. Okupační vojska v síle pěti divizí zůstala i nadále na území republiky a stala se nástrojem trvalého tlaku a kontroly.

Společnost byla zastrášována neustálými posilhy opozice, strachem ze ztráty zaměstanání a obavou o budoucnost dětí, které se staly nedobrovolnými rukojmími režimu. Mnozí se odmítli podřídit a odešli do exilu. Vlášdnoucí mocenská skupina přirozeně neměla iluze o skutečném smýšlení většiny obyvatelstva, ale neustavovala o zásadní změnu a spokojila se s projevy vnějšího přizpůsobení. Do značné míry podpořila útoky do soukromí a konzumní způsob života. Na druhé straně okamžitě zasahovala proti všem formám aktivního odporu. Pražští normalizátoři s krajní neochotou přijímali procesy uvolnění v mezinárodních vztazích a odmítali i sebesteňší pokus o vnitřní osvobození.

V této situaci se chopila iniciativy skupina disidentů – dramatik Václav Havel (1936–), ministr zahraničí z roku 1968 Jiří Hájek (1913–1994), filozof Jan Patočka (1907–1977), někdejší tajemník ÚV KSČ Zdeněk Mlýnář (1930–1999) aj. a programovým dokumentem Charta 77 připomněli československému vedení jeho vlastní závazky z Helsinské konference. Morální výzvu k dodržování lidských a občanských práv podepsalo jen v lednu 1977 na 250 osobností různých profesí a politické orientace. Do roku 1985 tento počet stoupl na 1200. Režim běsnil a proti organizátorům Charty tvrdě zasáhl. Václav Havel byl obviněn z trestného činu podvracení republiky a v říjnu 1977 odsouzen k prvnímu trestu. Druhý soudní proces proběhl o rok později. Obdobně byli pronásledováni i ostatní charisté, nemocný Jan Patočka zemřel po vyčerpávajícím výslechu SJB. Charta však působila i nadále a skupina kolem ní postupně začala publikovat své situační zprávy o jednotlivých oblastech veřejného života v zemi. Nastavené zrcadlo odhalovalo neutěšené poměry ve školství, vězeňském systému, v ekologii či v ekonomice. Prostřednictvím samizdatu a zahraničních rozhlasových stanic byla s těmito dokumenty seznamována česká a slovenská veřejnost. Souběžně s Chartou vznikl i Výbor na obranu ne-spravедlivě stíhaných (VONS), který odhaloval a pranýřoval policejní zvůli normalizačního režimu. Postupně se prohloubily vazby mezi politickým exilem a domácím disidentem. Mezi komunistickou nomenklaturou na jedné straně a aktivní opozicí na straně druhé se zformovala silná šedá zóna, jejíž vůle k odporu narůstala v přímé úměře k postupující mocenské vyčerpávanosti. Dr. Gustáv Husák, který se v roce 1975 stal i prezidentem republiky, se právem obával o křehkou stabilitu svého režimu a tvrději odmítal i drobné změny.

Rakety SS-20 versus neutronová bomba

Od začátku 70. let Sovětský svaz postupně modernizoval svůj raketový a jaderný potenciál. Zastaralé rakety středního doletu SS-4 a SS-5, které v roce 1962 vyvolaly kubánskou krizi, byly nahrazeny novým typem SS-20 z konstrukční

kanceláře Michaila Jangela. Tyto vysoce mobilní rakety nesly tři jaderné hlavice a měly účinný dolet 4500 až 5000 km. Do prosince 1976 Moskva rozmístila 180 komplexů SS-20, z nichž naprostá většina byla zaměřena na cíle v západní Evropě. Budování rozsáhlého systému ofenzivních zbraní bylo v rozporu s politikou détente, zvláště když pokračovalo – řečeno slovy A. Dobrynina – „hranici rozumné míry, a to tajně, mimo zraky veřejnosti i mimo rámec vídeňských jednání.“ Porušení kontinentální rovnováhy sil znepokojilo západoevropskou politickou elitu, která si uvědomila svou faktickou bezmocnost vůči nové generaci sovětských zbraní. Na schůzce severoamerického prezidenta Geralda Forda (1913–) s Leonidem Brežněvem ve Vladivostoku na sklonku listopadu 1974 se o raketách SS-20 vůbec nejednalo, ačkoli tyto stěly se svými parametry mohly být zařazeny i mezi diskutované strategické zbraně. Také Carterova administrativa zpočátku nevěnovala vzrůstající dispozici mezi útočnou silou Sovětského svazu a obrannými možnostmi starého kontinentu dostatečnou pozornost. Ta byla ostatně do značné míry absorbována probíhajícími rozhovory SALT II a prezidentem iniciovanou kampaní boje za lidská práva. Po Gromykově návštěvě Washingtonu v září 1977 bylo zřejmé, že Američané nebudou pospíchat s instalací svých raket s plochou dráhou letu (Cruise Missiles) ve spojeneckých zemích severoatlantické koalice, přičemž jediné tyto zcela nové zbrojní technologie mohly být účinnou protiváhou reálné hrozby SS-20. Na tento problém důrazně upozornil západoněmecký kancléř Helmut Schmidt, když ve svém zásadním vystoupení na konferenci Institutu mezinárodních a strategických studií v Londýně dne 28. října 1977 zdůraznil negativní dopad americko-sovětských odzbrojovacích jednání na „eurostrategickou rovnováhu“. Odpovědi Brlého domu na kancléřovu skepsi ohledně ochoty Spojených států dostat svým bezpečnostním závazkům vůči západoevropským partnerům byl příslib výroby „zbraně zvýšené radiace“, tj. neutronové bomby, která byla určena především k ničení živé síly protivníka, aniž by příliš devastovala jeho hmotné a přírodní prostředí. Carterovu administrativu však zaskočila mohutná vlna odporu domácích i světové veřejnosti proti této zbraně, a přestože většina spojeneckých vlád – byť s velkými pořízkami – akceptovala odstřahující účinek neutronové bomby a souhlasila s jejím rozmístěním na území jednotlivých států NATO, prezident v dubnu 1978 vývoj a výrobu této bomby zastavil. Jimmy Carter (1924–) se poté pokusil rozptýlit oprávněné obavy svých aliančních kolegů na guadeloupském setkání s britskou předsedkyní vlády M. Thatcherovou (1925–), francouzským prezidentem V. Giscardem d'Estaing (1926–) a západoněmeckým kancléřem H. Schmidtem v lednu 1979. Výsledný rezultat anlijských rozhovorů spočíval v přijetí tzv. dvoukolejného řešení. Pokud by selhalo jednání se Sovětským svazem

o omezení zbrojení v Evropě, a to včetně raket SS-20, měly Spojené státy roz-
místit na druhém břehu Atlantiku rakety s plochou dráhou letu typu Tomahawk
a modernizované balistické střely Pershing II s akčním rádiem až 1800 km.
Nové zbrojní závody Moskvu sice znepokojily a Brežněv ve svém východoně-
meckém projevu z 6. října 1979 nabídl kompromis – výrazné snížení nukleár-
ních a konvenčních sil sovětské armády v NDR výměnou za zrušení guade-
loupského rozhodnutí o instalaci Pershingů II, ale státnoucí generální tajemník
ÚV KSSS již ztrácel reálnou politickou moc. Pro vlivný triumvirát ministra
obrany Ustinova, ministra zahraničí Gromyka a předsedy KGB Andropova
byly rakety SS-20 stále tou „nejlepší záštitou Sovětského svazu proti trvajícím
imperialistické hrozbě“. Bruselská schůzka vedoucích představitelů Severo-
atlantické smlouvy v prosinci 1979 poté zcela jednoznačně souhlasila s dvou-
kolejnou variantou obnovy evropské rovnováhy sil.

Sovětská invaze do Afghánistánu

V roce 1973 padla v Afghánistánu tradiční islámská monarchie Záhira Šáha
a moci se ujal vojenský režim generála Muhammada Daúda. Pokusili se ma-
nevrotat mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, jehož zájmy prosazovala
marxisticky orientovaná Lidová demokratická strana. Ta byla založena v polo-
vině 60. let a postupně se rozdělila na dvě osíře soupeřící frakce. Parčam (Pra-
por) vedl Babrak Karmal a Chaik (Lid) generální tajemník strany Núr Moha-
mad Tárakí. V dubnu 1978 byl Daúd svržen levicovým pučem, který s pomocí
komunistických důstojníků organizoval druhý muž Chaiku Hafizullah Amin.
V čele státu stanul Tárakí. Převrat proběhl bez vědomí Moskvy, nicméně
Kreml nový režim okamžitě uznal a 5. prosince s Kábulem podepsal „spoje-
nekou“ smlouvu. Situaci v Afghánistánu byly zaskočeny i Spojené státy, ale
dramatické změny v této zemi se prozatím nestaly sponou otázku v ameri-
ko-sovětských vztazích, neboť CIA nepotvrdila sovětskou účast na puči. Tárakí
se neustále obracel na Moskvu se žádostmi o pomoc, ale politbyro ÚV KSSS
nebylo příliš vsířčné. Vyztužilo sice afghánskou státní administrativu stovka-
mi poradců, ale váhalo – s ohledem na mezinárodní dění – s větší vojenskou
angažovaností. Pokusy o „socialistické“ reformy narazily na prudký odpor vět-
šinové islámské populace a v přímé úměře s narůstajícím odporem jedno-
livých afghánských kmenů vůči této specifické modernizaci, kulminovaly
i spory uvnitř vládnoucí stranické oligarchie. Ministerský předseda Hafizullah
Amin zaslal proti Parčamu a posléze manipuloval i s prezidentem Tárakím.
Afghánská otázka získala nový rozměr v souvislosti s mocenskou změnou
v Íránu, kdy proamerickou vládu šáha Mohammada Rézy Páhlahvo (1919–1980)

vysřídal v roce 1979 fundamentalistický režim šitékého duchovního vůdce
ajiatolláha Musáviho Chomejního (1902-1989). Američané byli ovlivněni
Breziňského mylnou geopolitickou tezí o připravovaném sovětském průniku
přes Afghánistán a Írán k Perskému zálivu a k Indickému oceánu. Na základě
tohoto kalkulu byly vytvářeny podmínky pro budování protisovětských bariér
v celé této strategicky významné oblasti. Islámská revoluce však ohrozila pře-
devším dosavadní status quo v sovětské Střední Asii a kremelské politbyro
mělo obavy z nekontrolovatelného šíření Prorokova učení. V tomto kontextu
měly zásadní význam tragické události v Herátu. V tomto správním středisku
stejnojmenné afghánské provincie vypuklo v březnu 1979 rozsáhlé povstání
proti vládě v Kábulu, které bylo vyvoláno náboženským odporem vůči atřeba-
tizáční kampani. Fundamentalisty podpořila i 17. pěší divize afghánské armá-
dy. Nevládnutelný dav zavraždil nejen místní představitele Lidové demokra-
tické strany, ale i 50 sovětských poradců, kteří působili ve městě a jeho blízkém
okolí. Moskva trvala na razantním zásahu a Amin poslal na severozápad země
značnou vojenskou sílu. Herát vzdoroval pět dní a nakonec kapituloval. V bo-
jích zahynulo více než 5000 lidí. Kábulecké centrum nyní opakovaně požado-
valo sovětskou vojenskou pomoc proti sílícímu odporu islámských mudžaha-
dinů. Rozhodnutí bylo v rukou tzv. afghánské trojky – Andropova, Ustinova
a Gromyka. Po prvních zprávách z Herátu se v Kremle uvažovalo o okamžité
intervenci a do boju měla být nasazena 105. výsadková divize, ale poté co
vzbouřené město padlo se v politbyru prosadilo sřizlivé hodnocení situace.
A. Gromyko tehdy prohlásil: „Jestliže budeme riskovat a pošleme naše vojska
do Afghánistánu, pak výsledky tohoto kroku budou negativní. Vytvoříme si ne-
uvěřitelně těžkou situaci z hlediska zahraniční politiky.“ 20. března přiletěl na
tajnou misi do Moskvy Tárakí. Opakovaně prosazoval sovětskou vojenskou an-
gažovanost, ale byl odmítnut. Jinak si ovšem odvezl závazný příslib rozsáhlé
hospodářské pomoci. Tímto gestem Sověti podpořili Tárakho, jehož pragma-
tická osobnost jim konvenovala daleko více než extrémně radikální Hafizullah
Amin. Ten ovšem postřehl tento příliš průhledný manévř a vztahy mezi oběma
vůdci Lidové demokratické strany se výrazně zkomplikovaly. V září 1979 se
Tárakí účastnil konference nezúčastněných v Havaně a při návratu do vlasti se
zastavil v Moskvě. Brežněv a Gromyko mu slíbili další všestrannou pomoc –
s výjimkou přímé intervence, ale požadovali uzavření koalice s Karmalovým
Parčamem, izolaci Amína a dohodu s umírněnými islamisty. Núr Mohamad Tár-
akí se poté pokusil dosát svým závazkům, ale v zápasu s Aminem podlehl.
9. října byl jeho lidmi zardousen a nevypočítatelný předseda vlády získal ab-
solutní moc. Dosavadní sovětský titulář Pazunov musel opustit zemi a Amin se
pokusil demonstrativně kontaktovat Spojené státy. Cílem této politické intřiky

bylo vyvolání obav v Moskvě a následné dosažení jednoznačného potvrzení stávající vlády, rozšíření hospodářské pomoci a vyslání vojsk (ostatně první dva prapory sovětských výsadkářů obsadily kábulské letiště již v noci ze 6. na 7. prosince 1979). Sovětské politbyro muselo o Afghánistán opět jednat. Jedno bylo zřejmé – Amin svým represivním postupem postavil proti Lidové demokracické straně naprostou většinu země. Jak hlásil nový sovětský velvyslanec Tabějev: „Kábul byl oslaben. Armáda zbavena kompetentního vedení, duchovenstvo poštváno proti režimu, také rolníci jsou proti vládě. Rovněž i kmemy. Kolem Amína zůstal jen hlouček patolizalů.“

Sovětská mocenská elita byla názorově rozdělena. Lidé z KGB navrhovali intervenci, kdežto armáda byla rozhodně proti. Své námítky vyslovili náčelník generálního štábu Ogarťov, jeho zástupce Achromejev a náčelník Hlavní operační správy Varennikov. Argumentovali profesionálními důvody a zdůrazňovali i tpekou zkušenosť Američanů z Indocíny. Také mezinárodní oddělení Ústředního výboru oponovalo zásahu. Diskuse se protáhly a finální verdikt padl až v dopoledních hodinách 12. prosince. O invazi rozhodla malá skupina politického byra – Andropov, Brežněv, Gromyko a Ustinov, přičemž hlavní slovo měl předseda KGB Jurij Andropov. Ostatní členové vrcholného stranického grémia byli postaveni před hotovou věc, ale museli svůj souhlas písemně potvrdit. Přes množství varovných hlasů zapůsobila především obava ze ztráty vlivu v Afghánistánu a posleze i z následného šíření islámského fundamentalismu ve středoaasijských republikách. Navíc zde byl nepohodlný Hafizullah Amin, kterého se Rusové chtěli zbavit a nahradit ho snadno manipulovatelnou figurou.

Od 13. prosince probíhaly konkrétní přípravy k intervenci, ve Středoaasijském a Turkestánském vojenském okruhu byli mobilizováni záložníci, začala pracovat operační skupina. Podle jejího záměru měla sovětská armáda převzít ochranu objektů a komunikací a uvolnit tak afghánskými ozbrojeným silám ruce k bojům s islámskými povstalci. V tomto smyslu byl informován i Amin. Intervenci jednotky měly překročit hranice 25. prosince 1979 v 15. hodin moskevského času. CIA přirozeně sledovala celý vývoj událostí. Carter i Brzezinski Moskvu varovali před vojenským řešením afghánské krize. Nicméně pozornost americké veřejnosti byla na sklonku roku 1979 poutána dramatickým osudem zadržovaných rukojmí v Teheránu.

25. prosince intervence začala. V Kábulu a Bagramu byla vysazena elitní 103. výsadková divize a přes hraniči řeku Amu Darju se valily pancéřové vozy dvou motostřeleckých divizí 40. armády. Samostatně operující výsadkový pluk – ve spolupráci s agencurou KGB – měl paralyzovat Aminovo vedení. Parašutisté zaučičili 27. prosince na prezidentský palác a další vládní budovy. Hafizullah Amin byl zastřelen. Byli zabiti i lidé z jeho nejbližšího okolí.

Z Prahy byl povolán vůdce frakce Parčam Babrak Karmal, který prostřednictvím rozhlasové vysíláčky v uzbeckém Termezu oznámil vytvoření Revolučního výboru a změny ve vedení Lidové demokratické strany Afghánistánu. Původní Brežněvovy představy o krátkém trvání vojenské operace vzlaly však brzy za své. Babrak Karmal neměl v zemi žádnou oporu, povstání se rychle šířilo a „omezny kontingent“ sovětské armády byl vážen do přímého střetu s mudžahediny. „Vietnamský scénář“ se stal skutečností.

V pádem do Afghánistánu prolomil Sovětský svaz křehký rámec politiky détente. Poněkud naivní severoamerický prezident Jimmy Carter byl šokován. V telefonickém rozhovoru Brežněvovi, řekl, že „invaze vážně ohrozila mír“ a opět Moskvu varoval před vážnými následky intervence. Okamžitě také padly naděje na ratifikaci smlouvy SALT II. Ostrý tón americké reakce byl mj. ovlivněn Brzezinského alarmem, upozorňujícím na možnost sovětského postupu k Perskému zálivu a strategicky významné Hormuzské úžině. Naproti tomu státní tajemník Cyrus Vance se s názorem o lokálním charakteru středovýchodní krize neprosadil. Prezident dal za pravdu svému bezpečnostnímu poradci a sovětský útok charakterizoval jako další pokus o rozšíření komunistického vlivu ve třetím světě. Pro Bílý dům začala další fáze studené války a již 28. prosince zahájil mezinárodně konzultace o odvetných opatřeních. V lednu 1980 Spojené státy uvalily embargo na vývoz moderních technologií a obilovin do Sovětského svazu, naznačily možnou revizi smlouvy SALT II i případný bojkot nadcházejících olympijských her v Moskvě. Západoevropa ně však přijímala tyto sankce se zjevnými rozpaky a nebyli příliš ochotní se s Američany solidarizovat. Především francouzský prezident Valéry Giscard d'Estaing a západoněmecký kancléř Helmut Schmidt odmítali ukončit détente a snažili se přimět Spojené státy ke zmírnění příkrého odsudku sovětského zázahu. Schmidt Moskvě v červnu 1980 jednostranně navrhl uzavření kompromisu – odchod z Afghánistánu výměnou za přehodnocení guadeloupských ujednání o rozmístění Tomahawků a Pershingů v západní Evropě. Američané protestovali a na červencovém summitu Severoatlantické koalice v Benátkách bylo dosaženo shody o dodržení původního ducha a litery antislámského setkání. V hodnocení sovětské invaze se však Spojené státy a evropský Západ i nadále rozcházelý a mnohé německé firmy využily amerických obchodních sankcí pro umístění svých výrobků na ruském trhu.

Válka v Afghánistánu prohloubila systémovou krizi sovětského režimu. Trvale oděrpávala velké množství zdrojů hospodářského růstu a ve vnitřní politice vyostřila vztah mezi vládnoucí oligarchií a jejími kritiky. Charakteristickým symptomem tohoto jevu bylo poslání předního sovětského disidenta akademika Andreje Sacharova do přikázaného vyhnanství v povolžském městě Gorkij.

V polovině 70. let bylo již zřejmé, že Gierkiuv hospodářský experiment neuspěl. Přes vydatné západní finanční dotace se Polsko nestalo „Japonskem východní Evropy“ a dovežené moderní technologie samy o sobě nemohly garantovat ekonomickou efektivitu celkově stagnujícího systému. Trvající disproporce mezi průmyslem a málo výkonným zemědělstvím prohloubila zábovovací potíže a vláda ministerského předsedy Piotra Jaroszewicze v červnu 1976 oznámila razantní zvýšení cen potravin, především masa a cukru. Prudká stávková vlna, která ve Varšavě, Radomi a Plocku opět přerostla v otevřený střet se státní mocí, rozbila iluzi sociálního míru a donutila režim k okamžitěmu ústupu. Deklarovaný návrat k původním cenám sice zmírnil existující politické napětí, ale v červnových bouřích byly položeny pevné základy proletářského odporu vůči komunistické autoritě. V témže roce 1976 založili disidentišší intelektuálové „Výbor na obranu dělníků“ (KOR), který sehnal důležitou roli v emancipačním procesu opozičního hnutí. Volba krakovského arcibiskupa a kardinála Karola Wojtyły papežem dokumentovala mimořádně silně postavení katolické církve v polské společnosti, což ostatně v červnu 1979 potvrdila triumfální návštěva Jana Pavla II. v rodné zemi.

V čase stoupající aktivity opozice se Edward Gierek pokoušel manévrovat. Na VIII. sjezdu PSDS v únoru 1980 se zbavil prosovětsky orientovaných konzervativců – Jaroszewicze, Olszowského, Grabského, v propagandě záměrně akcentoval „národní zájmy“ a prohloubil dialog s církví. Zradila ho však hospodářská krize, která v létě 1980 vyvolala novou vlnu sociálních nepokojů. V Gdaňsku získaly tyto protestní akce specifický rozměr, když se tamní odboráři postavili proti zpučnosti státních orgánů. V Leninových loděnicích vznikl stávkový výbor v čele s elektrikařem Lechem Wałęsou (1943–) a jeho kompetence byly akceptovány i dělníky v blízké Gdyni a v Sopotech. Souhrn předložených požadavků již obsahoval i politické body – ustavení svobodných odborů, právo na stávku a odstranění cenzury. Dělnické bouře zasáhly celé Pobaltí a vláda kapitulovala. Dne 17. srpna začala jednání mezi stávkovým výborem a vicepremiérem Mieczysławem Jagielským a 31. srpna 1980 byly v Gdaňsku a následně i ve Štětíně a v Jesřetěti podepsány „společenské dohody“ o legální zaci nezávislého odborového svazu Solidarity. Řečeno slovy Milovana Djilase „byla to nejdůležitější událost od konce druhé světové války“. Komunistický stát připustil nejen odborovou pluralitu, ale prakticky přiznal i existenci konfliktu mezi autentickou „dělnickou třídou“ a formálně deklarovaným „dělníko-rolníckým státem“. Dosavadní první tajemník ÚV PSDS E. Gierek v září rezignoval a novým šéfem strany byl zvolen veřejnosti málo známý Stanisław

Kania (1927–). Mezitím se formovala celostátní síť Solidarity; 10. listopadu byla oficiálně registrována Nejvyšším soudem. Wałęsovo vedení odmítlo tlaky radikálů a neuslivovalo o přímou konfrontaci s vládnoucí totalitou, spíše se snažilo o postupné rozmělnění a oslabení jejího mocenského monopolu. Důležitým krokem v tomto směru bylo získání přístupu do rozhlasového a televizního vysílání a vydávání vlastních novin.

Moskva sledovala vývoj událostí v Polsku se značnou pozorností. Na sklonku srpna ustavila zvláštní komisi v čele s M. A. Suslovem, která dostala za úkol podrobně monitorovat tamní dění a pravidelně informovat politické byro ÚV KSSS. Již její první zpráva ze 3. září charakterizovala gdaňské dohody jako „nebezpečnou legalizaci antisocialistické opozice“. Doporučení této tzv. polské komise se v následujících týdnech stala východí taktikou sovětského přístupu k Varšavě. Kreml odmítl Kaniovu politiku „národního kompromisu“ a naopak požadoval stupňovanou konfrontaci se Solidarity, jejímž cílem mělo být obnovení ničím neomezené vedoucí role PSDS. „Bratrské strany“, zejména Honeckerova východoněmecká SED, otevřeně prosazovaly vojenskou intervenci. Obdobně se angažoval i vrchní velitel Varšavské smlouvy maršál Viktor Kulikov. Na rozdíl od Johnsonovy faktické indolence vůči reformnímu pokusu v Československu v roce 1968 se Carterova administrativa pod Breznevského tlakem intenzivně zajímala o dění v Polsku a varovala Sověty před použitím vojenské síly. Demonstrativně sledovala pohyby sovětské armády a znepokojila moskevskou elitu i záměrnou indiskrecí zprávy o svých zbrojních kontaktech s Pekingem.

Dne 5. prosince 1980 byla zahájena schůzka Politického poradního výboru Varšavské smlouvy. V diskusích přirozeně dominovala „polská otázka“. Mezi „jestřábů“ patřili Honecker, Husák a Živkov, proti invazi se rozhodně postavili Ceausescu a Kádár. Brežněv manévroval mezi oběma póly názorového spektra, nicméně jeho závěrečný výrok „nenecháme Polsko v neštěstí a nedovolíme mu ublížit“ přitomně Poláky silně vyděsil. Před zásahem spojeneckých sil varovala i centrála KGB, která doporučovala nasazení pouze polské armády. V únoru 1981 převzal vedení vlády generál Wojciech Jaruzelski (1923–), který v říjnu téhož roku vystřídal Kaniu v čele polských komunistů. Ve svých rukou soustředil vrcholnou moc, neboť souběžně zastával tři klíčové funkce – ministra obrany, předsedy vlády a prvního tajemníka PSDS.

Mezitím se Solidarity stala masovou organizací – v polovině roku 1981 registrovala téměř 9 milionů členů – a její aktivita byla soustavně kritizována jak Moskvou, tak Prahou a Berlínem. Začátkem června adresoval ÚV KSSS polskému stranickému vedení velmi ostrý dopis, který se známou inkviziční dtikcí obvinil polské komunisty z kapitulace před kontrarevolucí a opět aktualizoval

možnost „bratrské pomoci“. Realnost této hrozby demonstrovaly rozsáhlé letní manévry sovětské armády, které se odehrávaly na území západní Ukrajiny, Polska a NDR. Mimořádný červencový sjezd PSDS eliminoval krajní síly a do stranických orgánů zvolil představitele politického středu. V novém ústředním výboru zasedlo i 36 členů Solidarity. Přestože se vnitropolitická situace v Polsku částečně stabilizovala a mezi PSDS a nezávislými odbory zavládlo křehké příměří, sovětské politbyro nebylo spokojeno a pokračovalo v zasutřašování Varšavy, působila teze, že „revoluce musí čelit kontrarevoluci pouze a jen silou“.

Na podzim 1981 zesílil v Solidaritě vliv radikálních sil a její zářijový sjezd již nutně směřoval ke konfrontaci s komunisty. Gdaňská centrála nyní požadovala politickou pluralitu, svobodné volby, hospodářskou samosprávu, odstranění stranické kontroly ve sdělovacích prostředcích a naprostou nezávislost odborových organizací. „Závrat z úspěchů“ však Solidaritě zkomplikovala vlnění blížící se hospodářské katastrofy. Ohlášenému záměru vlády ukáznit zemi s pomocí zákona o mimořádných plýnych mocích čelila Solidaria přípravnou generální stávkou a posléze i všennárodního plebiscitu o důvěře vůči režimu. Zdá se, že právě tato dvě rozhodnutí uspišila provedení bonapartistického převratu. V noci na 13. prosince 1981 obsadila polská armáda všechny důležité státní instituce. Generál Jaruzelski oznámil vytvoření „Vojenské rady národní spásy“, která neprodleně uzavřela státní hranice a suspendovala ústavní záruky, především svobodu slova a shromažďování. Většina funkcionářského kádru Solidarity – včetně Lecha Wałęsy – byla internována. W. Jaruzelski později vždy tvrdil, že vyhlášením mimořádného stavu přešel invazi spojeneckých ozbrojených sil.

Sovětské politbyro jednalo o situaci v Polsku 10. prosince 1981. O rozkladu PSDS a úpadku tamní státní moci věcně referovali předseda Státní plánovací komise Nikolaj Bajbakov a tajemník ÚV Konstantin Rusakov. V následující výměně názorů se však většina diskutujících překvapivě postavila proti vojenskému zásahu. I jindy militantní Andropov se změnil v mírumilovnou holubici: „Nemůžeme riskovat. Poslat do Polska vojska nemáme v úmyslu.“ Základní příčinou této politické změny, která snad tolerovala i možný přechod Solidarity k moci, bylo poznání hloubky ekonomické krize Sovětského svazu. Moskva byla již zcela zavislá na hospodářské kooperaci se Západem a nemohla si dovolit riziko jejího případného ukončení. Předpokládaný rozsah odvetných sankcí mohl vyvolat vážný kolaps sovětského systému, značný vliv měl názor, že „Polsko není Afghánistán“. Navíc působily obavy z vojenských opatření nově severoamerické administrativy prezidenta Ronalda Reagana (1911–). V každém případě Suslov 12. prosince oficiálně informoval Jaruzelského, že Moskva „považuje řešení krize za polskou vnitřní záležitost“. Do jaké míry

generál tomuto sdělení věřil, je již jiná otázka. O den později inicioval vojenský převrat. S bodáky se sice dá vládnout, ale nedá se na nich dlouhodobě sedět, zvláště když W. Jaruzelski neměl téměř nic, co by mohl polské společnosti nabídnout. Bylo jen otázkou času, kdy krize vypukne s novou silou.

Reaganova politika vůči Sovětskému svazu

V roce 1980 byl 40. prezidentem Spojených států zvolen republikánský kandidát, někdejší úspěšný filmový a televizní herec Ronald Wilson Reagan. V politickém dění se prosadil již v polovině 60. let, kdy se stal guvernérem Kalifornie. Jeho první prezidentské období probíhalo v čase mírného hospodářského vzestupu – iniciovaném vládními rozpočtovými stimuly – a Reagan s převahou vyhrál i druhé volby v roce 1984. Důrazně oponoval komunistickým revolucím ve Střední Americe, které pokládal za ohrožení bezpečnostního perimetru Spojených států na západní polokouli. Otevřeně podpořil zápas salvadorské vlády Křesťanského demokrata Josepha Napoleona Duarteho s levicovými rebely z Fronty národního osvobození Farabunda Martího. CIA dostala zelenou pro tajné operace proti sandinistickému režimu v Nicaragui a v říjnu 1983 Reagan neváhal ozbrojenou silou ukončit ultralevicový experiment na Grenadě. Vojenská přítomnost v Hondurasu umožnila Spojeným státům podporovat loajální režimy v celém středamerickém regionu a zasahovat proti Kubou organizované gerile.

Ve vztahu k Moskvě ukončili dosavadní politickou koncepci „uvolňování“, což mu ostnatě usnadnila sovětská intervence v Afghánistánu. Severoamerický prezident označil ruské impérium za „říší zla“ a byl odhodlán zastavit jeho další mocenskou expanzi. Rozsáhlým zbrojním programem vytvořil předpoklady pro pozdější zhroutení sovětské ekonomiky, která neunesla tempo razantní vojenské soutěže. Nová washingtonská administrativa zpočtybnila závěry guadeloupského jednání a byla připravena obnovit odzbrojovací rozhovory se Sověty až po rozmístění sítel Pershing II v Západní Evropě. Proti tomuto záměru se v roce 1981 vzvedla obrovská vlna protestních hnutí, která kulminovala v podzimních měsících a byla účelově podpořena i Brežněvovým jednostranným odmítnutím prvního jaderného úderu. V hektické atmosféře odporu západoevropské veřejnosti vůči americkým jaderným raketám Bílý dům posléze souhlasil s novým kolem ženevské bilaterální konverzace. Američané prosazovali tzv. nulovou variantu, kdy jimí navrhovaná likvidace všech sovětských raket SS-20 měla být honorována závazkem Spojených států zastavit připravované rozmístění nových systémů středního doletu na evropské půdě. Moskva odmítla „nulovou variantu“ a celé jednání zkomplikovala

poukazem na britské a francouzské jaderné rakety. Mezitím v západoněmeckých parlamentních volbách v roce 1983 zvíťazili Křesťanští demokraté, kteří byli vůči Pershingům II mnohem vstřícnější než sociální demokraté. Jakmile Spolkový sněm 22. listopadu 1983 schválil instalaci amerických raket středního doletu ve Spolkové republice – stejně hlasoval i britský parlament – přerušil nový sovětský vůdce Jurij Andropov odzbrojovací dialog ve Švýcarsku a nechal na území NDR, Polska a Československa rozmístit novou generaci mobilních raket krátkého a středního doletu – SS-21, SS-22 a SS-23 (v ČSSR byly tyto smrtносné prostředky dislokovány – samozřejmě bez vědomí či souhlasu čs. veřejnosti – v Hranicích na Moravě).

Prezident Ronald Reagan odstartoval dne 23. března 1983 nové zbrojní závody. V televizním vystoupení oznámil zahájení programu Strategické obranné iniciativy (Strategic Defense Initiative – SDI), který předpokládal ničení protivníkových balistických raket v kosmickém prostoru. Tento projekt „hvězdných válek“ měl zajistit nezranitelnost území Spojených států a byl založen na vysoké vědecké a technologické úrovni severoamerického zbrojního průmyslu. Vyžadoval vskutku astronomické finanční náklady a Pentagon jen do roku 1989 kalkuloval s nezbytnými investicemi ve výši 60 miliard dolarů. Evropské spojenci přijali Strategickou obrannou iniciativu s určitými rozpakami, neboť se opět obávali oslabení zájmu Spojených států o bezpečnost starého kontinentu, ale nakonec jak britská premiéra M. Thatcherová, tak západoněmecký kancléř H. Kohl, Reaganovu ideu Star Wars podpořili. Pod vedením admirála Abrahamsona byly v letech 1984 a 1985 realizovány první úspěšné zkušební testy s raketou Minuteman a protisatelitním komplexem ASAT. Moskva byla tímto programem zcela zaskočena. Byla si již plně vědoma skutečnosti, že v žádném případě není schopná přijmout severoamerickou výzvu. Její silně narušená a především nevykonná ekonomika nemohla odpovídajícím způsobem na Strategickou obrannou iniciativu reagovat a Kreml musel hledat cestu zpět k nedávno opuštěnému jednacímu stolu v Ženevě. Lze odpovědně konstatovat, že Reaganova zbrojní spirála výrazně přispěla k totálnímu selhání sovětského hospodářského systému.

Gorbačovova „přestavba“ Sovětského svazu

Sovětská gerontokracie nemohla vzdorovat zákonům přírody a její jednotliví členové postupně odcházeli do nadvátrana. Na sklonku roku 1982 zemřel generální tajemník ÚV KSSS Leonid Iljič Brežněv a jeho nástupcem se stal dosavadní šéf KGB Jurij Andropov (1914–1984). Pokusil se sice o kosmetickou úpravu systému, požadoval zavedení obecného pořádku a disciplíny, ale

vážná nemoc neúspěšně odpočítavala jeho čas, který se naplnil v únoru 1984. Na uvolněný trůn usedl někdejší Brežněvův chráněnc, třásedmdesátiletý a zcela neschopný Konstantin Černěnko, jehož krátká schůzka s dějinami skončila již 10. března 1985. O den později byl zvolen do nejvyšší stranické funkce Michail Sergejevič Gorbačov (1931–). Nový sovětský vůdce dospíval v těžkých poválečných dobách, vystudoval právnickou fakultu Moskevské univerzity, ale svoji profesní kariéru zahájil jako funkcionář Komсомоlu, později přešel do stranického aparátu. Náležel ke generaci, která byla silně zasažena odhalením Stalinyových zločinů na XX. sjezdu KSSS. V roce 1978 byl povolán z rodného Stavropolu do Moskvy, kde se stal tajemníkem Ústředního výboru pro zemědělství. Na jeho povýšení měl velkou zásluhu Andropov, který i nadále Gorbačova protežoval a dokonce si ho vyhlédl za svého nástupce v čele KSSS. Tato idea se uskutečnila až po Černěkově trapné epizodě a o Gorbačovově vítězství rozhodla podpora ministra zahraničí Andreje Gromyka. V situaci, kdy Černěkovovo působení bylo samo o sobě dokonale obžalováno vládou gerontokracie, neměl Michail Sergejevič opravdového rivala, neboť i staří vůdcové pochopili, že původně navrhovaný vedoucí tajemník moskevského výboru KSSS Viktor Grišin není reálnou alternativou.

Gorbačovova situace nebyla snadná. Sovětský svaz klesl v mnoha ukazatelích na úroveň rozvojové země. Stále však byl obávánou jadernou mocností, jejíž válečný potenciál byl těžce zaplacen nízkou životní úrovní většího obyvatelstva. Sovětskou realitu poloviny 80. let charakterizoval neefektivní průmysl, silně zaostalé zemědělství, nenapravitelné ekologické katastrofy a byrokratické poručnictví vládnoucí stranické elity. Trvalým problémem se stala vyčerpávající válka v Afghánistánu. Obrovskou katastrofou byl výbuch reaktoru v čer-nobylské jaderné elektrárně v dubnu 1986, jehož ničivé účinky mnohonásobně překročily důsledky atomových roznětů nad Hirošimou a Nagasaki.

Začátky sovětské systémové krize lze nalézt již na sklonku 60. let, kdy ve snaze o překonání strukturálních slabín ekonomiky, zejména obilního problému, a jako svého druhu náhradu za odmítnutí tzv. Kosyginovy reformy, se Kreml uchýlil k silným narkotickým západních úvěrů a masivního exportu ropy, plynu a dalších surovin. V průběhu sedmého desetiletí se Sovětský svaz zcela zřekl tradičního stalinského kurzu přísné autarkie a akumulace zlatých rezerv, a de facto se změnil v surovinový přívěsek kapitalistického světa. Severoamerické sankce po vpadu do Afghánistánu byly – v souvislosti se značným poklesem cen ropy a zemního plynu na světových trzích, a tomu odpovídajícím poklesem valutových příjmů – již hodně cítit. Bez víry na prohloubení systémové krize nebyl ani dramatický posun v politice Západu v roce 1981, spojený s nástupem Reaganovy administrativy ve Spojených státech.

Komplexní krizi „prvního státu dělníků a rolníků“ specifikovaly mnohé, mimořádně závažné skutečnosti. V národním hospodářství převládala jednostranná orientace na těžký a především zbrojní průmysl, mj. negativně ovlivňující celkovou technologickou úroveň a infrastrukturu. Navíc, kombinace požadavků vojenského sektoru a okamžitých úkolů zahraničního obchodu, který musel zajistit alespoň minimální plnění Brežněvovy společenské smlouvy dovozem nutných potravin a spotřebního zboží, vedla ke stavu, kdy většina domácích investic směřovala do preferovaného odvětví těžby ropy a zemního plynu. Zatímco západní země rozvíjely novou fázi vědecko-technické revoluce, charakterizované omezením klasické spotřeby energie a kovů, nástupem mikroelektroniky, biochemie a informatiky, sovětské vedení v tomto směru přijímalo pouze mnohohlavné rezoluce. S výjimkou několika špičkových podniků a výzkumných ústavů byla komputery v Sovětském svazu na úrovni třetího světa.

Chronickým problémem sovětské ekonomiky bylo zemědělství, které se prakticky nikdy nevzpamatovalo z následků násilné kolektivizace ve 30. letech. Jeho produktivita byla zoufale nízká, přičemž na výrobu jednoho metrického centu obilí potřebovalo – v porovnání s vyspělými zeměmi – až pětinásobek pracovních sil i energie. Průměrné hektarové výnosy obilí v 80. letech výrazně zůstávaly za doloženými statistickými údaji z Čínské lidové republiky – 16,2 q proti 37 q. Navíc téměř 20 % vypěstovaných plodin bylo ztraceno vinou lajdácké práce, nedostatku skladovacích prostor a samozřejmě i běžného rozkrádání. Proto byla Moskva nucena dovažet stále více potravinářského a krmného obilí, v první polovině 80. let již 37 mil. tun ročně. Nedostatečný sortiment potravin, zejména masa a masných výrobků, špatná distribuce ovoce a zeleniny, stejně jako velké rozdíly mezi zásobováním městských center a vesnic, vytvářely trvalé napětí na vnitřním trhu.

V důsledku chybné koncepce ekonomického růstu a dalších vad extenzivního hospodářství propukla hluboká ekologická krize – postupně došlo k vyčerpání mnoha přírodních zdrojů, silně bylo znečištěno životní prostředí. Zjevná byla zkáza Aralského moře a ohrožení čisoty vod sibiřského Bajkalu.

Demografickou krizi vyvolaly dva protichůdné procesy. Na jedné straně se projevoval prudký úbytek venkovského obyvatelstva v centrálním Rusku a Pobaltí, na druhé straně probíhala populační exploze ve středasijských republikách. Zkáza ruského venkova se stala námětem mnoha kritických literárních děl.

Morální krize zasáhla především nomenklaturní elitu. Do pašování diamantů na zahraničníh tyhy byla zapletena i Brežněvova dcera Galina. Zkorumpované stranické špičky ve Střední Asii přetvořily tamní oblasti v údělná orientální knížectví s vlastními zákony. Nesporného vcholu dosáhla v tomto ohledu

bavničkova máte uzbeckého stranického bossa Rašidova, jehož vyhraněné sexuální potřeby uspokojovaly pouze copaté dívčeny pionýrského věku.

V souvislosti s tímto obecně rozšířeným mravním marasmem upozornil akademik Sacharov na pozoruhodný fakt, že za Andropova se KGB stala prakticky jedinou nezkorumpovanou složkou mocenského aparátu, schopnou účinného zásahu vůči vedoucím stranickým kádřím, které byly jinak chráněny deklarovaným principem stability.

Smyslem Gorbačovovy „perestrojky“ (přestavby) mělo být prolomení obecné stagnace pomocí celé škály reform, včetně změny dosavadního politického systému. Často používaný termín „glasnost“, tj. otevřenost či kritičnost, zasaňoval stále širší oblasti společenského dění, od kritického přístupu k minulosti a odstranění většiny cenzurních zábran v médiích až po odmítní totalitních způsobů jednání v současnosti. Reformní úsilí se neprosazovalo snadno a mnohé pokusy o změnu byly zablokovány nejen odporem starých stranických a státních struktur, ale i pasivitou či nedůvěrou části sovětské veřejnosti. Také v satelitních zemích, zvláště v NDR a v Československu, se šířil skrytý odpor mocenských špiček vůči změnám v Sovětském svazu. Východoněmekká vláda například zakázala šíření některých sovětských časopisů, které otevřeně psaly o dosud tabuizovaných tématech z nedávné historie. A také vedení KSČ si velmi dobře uvědomovalo, že i sebernější moskevská kritika vpádu spojeneckých vojsk v srpnu 1968 zpočhybní „legimititu“ celé normalizace. V tomto ohledu M. S. Gorbačov československé reformní komunisty zklamal a do konce svého funkčního období se od někdějšího rozhodnutí Brežněvova vedení o invazi veřejně nedistancoval.

Přestavba gradovala v roce 1987, kdy dosavadní pojetí reformního úsilí jako osvíceného tlaku shora bylo rozšířeno o požadavek široké demokratizace společnosti. Proti navrhované volební pluralitě se však postavila silná konzervativní opozice. Také zákon o státním podniku z června 1987, který měl ukončit dosavadní příkaznicko-byrokratické řízení ekonomiky, byl v praxi zcela rozměněn a později se stal východiskem pro tzv. nomenklaturní privatizaci.

V zahraniční politice Gorbačov prosazoval zásady evropské bezpečnosti a snížení napětí mezi velmocemi. Konkrétním projevem této snahy bylo i oteplení v americko-sovětských vztazích. Summit v islandském Reykjavíku v říjnu 1986 sice skončil bez hmatatelného výsledku – Reaganova nečekaná a nekvahifikovaná úvaha o možné eliminaci všech jaderných zbraní v Evropě byla zablokována Gorbačovovým požadavkem na zásadní omezení SDF, ale cesta k dohodě o raketách středního doletu byla postupně nalezena. V prosinci 1987 byla ve Washingtonu oběma státníky podepsána Smlouva o likvidaci raket středního doletu („Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty – INF“), která se

týkala stažení všech SS-20 – včetně jejich moderních modifikací – a Pershingů II z Evropy. Velký význam mělo i Gorbačovovo vystoupení ve Štrasburku v červenci 1988, kdy na půdě Evropského parlamentu odmítl doktrínu o omezené státní suverenitě socialistických zemí. Tím vlastně dal ruce pryč od tamních stranických vedení, které se tak ocitly v mocenském vzduchoprázdnu. Ztráta podpory sovětského centra oslabilu satelitní režimy a sebrála klíčovou roli při jejich demontáži. Moskva podnikla trpkou cestu do Canossy, když v polovině dubna 1988 uzavřela dohodu se Spojenými státy, Afghánistánem a Pakistánem o stažení sovětských vojsk z Afghánistánu a do 15. února příštího roku opustil vzdorující zemi poslední sovětský voják. Prosovětský režim v Kábulu se však překvapivě udržel až do roku 1992, kdy se v zemi částečně prosadilo islámské fundamentalistické hnutí Taliban.

Kolaps

V roce 1989 se zhroutily komunistické režimy v zemích sovětského bloku. Opozice využila nabídnutou šanci uvolněných vazeb mezi Sovětským svazem a jeho vazaly i oslabené vůle k moci u dosavadních vládců. Na zasedání nejvyšších představitelů Varšavské smlouvy v červenci 1989 v Bukurešti sovětská delegace prosadila do závěrečné rezoluce odmítnutí Brežněvovy doktríny: „Každý národ má právo zvolit si společensko-politický a ekonomický systém a státní řád, který považuje za vhodný. Žádná země nesmí diktovat průběh událostí v jiné zemi a nikdo si nesmí přivlastňovat úlohu soudce nebo rozhodčího a vněšovat se přímo či nepřímo do vnitřních záležitostí jiného státu.“

K prvnímu výraznému společenskému pohybu došlo v Polsku, kde již od ledna 1989 byla u moci vláda reformních komunistů. Ta přistoupila na rozhovory s občanskou opozicí, jejichž výsledkem byla dubnová dohoda o částečně svobodných volbách a nová legalizace Solidarity. Výsledky červnových parlamentních voleb potvrdily jednoznačně vítězství opozičních sil a 24. srpna 1989 sestavili novou vládu čelný politik Solidarity Tadeusz Mazowiecki (1927–). Po rezignaci generála Jaruzelského byl v prosinci 1990 zvolen polským prezidentem Lech Wałęsa.

V Maďarsku se chopili iniciativy liberální komunisté, kteří se nebránili obnovení politického pluralismu a tržního hospodářství. Centrem opozice se stalo Maďarské demokratické fórum, které ve svobodných volbách v březnu 1990 získalo téměř 43 % všech hlasů. V čele již zcela nekomunistické vlády stanol József Antal (1932–).

Kreml považoval rozdělené Německo za jeden z pilířů sovětské bezpečnosti. Kohlova Osi politiku však do určité míry komplikovala Gorbačovovu snahu

o nahrazení rigidního stranického vůdce Ericha Honeckera reformně naladěným komunistou Hanssem Modrowem. Honeckerův neostalinismus ohrožoval jak realizaci Gorbačova „socialismu s lidskou tvář“, tak životaschopnost samotné NDR. Moskva se obávala, že Honeckerův vytrvalý odpor vůči reformám nakonec přivede kolaps východoněmeckého režimu. Navíc se první tajemník SED netajil svým blízkým vztahem ke konzervativní skupině Gorbačovových odpůrců v sovětském politbyru. Proto také Kreml prostřednictvím konspiračních aktivit KGB připravoval Honeckerův pád. Gorbačovovo varování, pronesené u příležitosti oslav výročí vzniku NDR v říjnu 1989, že „ti, kteří se opozdí, budou potrestáni“, bylo až příliš výmluvné. Honeckerovo vedení však prozatím vzdorovalo všem pokusům o liberalizaci. Zklamání východoněmečtí občané reagovali masovými útekmi do Spolkové republiky přes její zastupitelské úřady v Budapešti, Varšavě a v Praze. Maďarsko otevřelo hranice s Rakouskem. Úřady NDR si nevěděly s tímto zcela živelným odchodem rady. V září 1989 zahájila vlnu demonstrací proti totalitní moci velká manifestace v Lipsku. Pod tímto tlakem události Erich Honecker 18. října odstoupil. Jeho nástupci se sice pokusili udržet existenci Německé demokratické republiky, ale otevření Berlínské zdi večer 9. listopadu 1989 bylo předzvěstí jejího konce.

Komunistická strana v Československu musela ztratit pud sebezáchovy, když v roce 1987 zvolila svým generálním tajemníkem Miliose Jakeše (1922–), jenmuž dělalo potíže formulovat i jednoduchou větu. Husákoví zůstala pouze dekorativní prezidentská funkce. Tito dva starí neostalinisté nemohli být partnery M. S. Gorbačova a Moskva spekulovala o možnostech mocenské změny v Praze. V tomto ohledu se uskutečnily i neformální kontakty s Obrodou, opoziční organizací reformních komunistů. Uvažovalo se i o politickém návratu disidenta a Gorbačovova osobního přítele, tajemníka ÚV KSČ z roku 1968 Zdenka Mlynáře. Rychlý vývoj událostí však zmařil jakékoli naděje na udržení režimu pouhou výměnou vedoucí garnitury. Opoziční aktivita zasahovala stále širší vrstvy obyvatelstva. Lidé v Československu většinou hmotně nestradali, ale urážela je nekompetentnost a opravdová hloupost vládnoucí skupiny normalizátorů.

V lednu 1989 proběhl Palachův týden protestů proti absenci demokracie v zemi. Ve stejném duchu byla koncipována i petice Několik vět, kterou v krátkém čase podepsaly tisíce občanů. Policejní represe, které doprovázely opoziční aktivity, vyvrcholily zásahem proti studentské demonstraci v Praze 17. listopadu 1989. Pobouřená veřejnost reagovala rozsáhlými manifestacemi a dožadovala se demokratizace celého politického systému. Koordinátním orgánem opozice v Čechách se stalo Občanské fórum v čele s Václavem Havlem a na Slovensku Veřejnost proti násilí. Poté co Gorbačov před blížící se schůzkou

s americkým prezidentem Bushem na Malé, varoval československé vedení před mocenským zásahem vůči vzrůstajícímu tlaku odporců režimu, komunisté rezignovali a ministerský předseda Ladislav Adamec (1926–) přistoupil na jednání s představiteli občanského hnutí. Výsledkem těchto rozhovorů bylo vytvoření vlády premiéra Mariána Čalvy (1946–), kde již byli rovnoměrně zastoupeni jak komunisté, tak lidé z disentu. Z ústavní listiny byl vypuštěn článek o vedoucí roli KSČ v řízení společnosti. Dosavadní prezident Gustav Husák rezignoval a 29. prosince byl novou hlavou státu zvolen Václav Havel. Svobodné volby v červnu 1990 potvrdily vítězství Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí.

Na rozdíl od „sametového“ průběhu mocenského zvratu v Československu, komunistická diktatura v Rumunsku zkolabovala v krvavé lázni. Od počátku 80. let se režim „titána Podunají“ Nicolae Ceaușesca propadal do katastrofy. Rozsáhlá pauperizace širokých vrstev obyvatelstva dramaticky destabilizovala vnitropolitické dění, ale „conducator“ odmítl jakékoli změny systému, nadále trval na tuhé centralizaci a direktivním řízení národního hospodářství. Gorbačov, který navštívil Bukurešť v květnu 1988, Ceaușesca nepřesvědčil o naléhavosti reformy politicko-ekonomické struktury země. Ten se naopak se snažil – ve spolupráci s Honeckerem, Živkovem a Jakešem – vytvořit účinnou bariéru vůči „rozkladnému“ vlivu sovětské přestavby a v červenci 1989 se pokusil iniciovat zásah Varšavské smlouvy proti připravované vládě polské Solidarity. Moskva mezitím usilovně konspirovala a její skryté aktivity rezonovaly mezi armádní elitou. Inspirovala mj. i vznik Fronty národní spásy a jejím favoritem se stal nomenklaturní kritik režimu osobní moci Ion Iliescu (1930–). Nicméně ještě v listopadu 1989 jednal XVI. sjezd RKS, který v absurdní atmosféře „úspěchů“ opět zvolil N. Ceaușesca generálním tajemníkem strany.

V polovině prosince však demonstrovala maďarská menšina v sedmihradském Temešváru proti národnostnímu a politickému útlaku. Samovládece poslal proti odbojnému městu bezpečnostní jednotky, které zmasakrovaly stovky jeho obyvatel. Události v Temešváru vyvolaly krátkou občanskou válku, v jejímž průběhu se k odporcům totality připojila i část armády. Nicolae Ceaușescu byl na útěku zatčen a v snad až příliš úspěšném procesu odsouzen k trestu smrti. Rozsudek byl okamžitě vykonán. Koncem prosince vznikla vláda Fronty národní spásy, která dovedla zemi k prvním svobodným volbám v květnu 1990. V Bulharsku byl dlouholetý stranický vůdce Todor Živkov (1911–1999) svržen v listopadu 1989 palácovým převratem ministra zahraničí Petra Mladenova (1936–), který se pokusil o reformu dosavadního politického systému v duchu představa Gorbačovovy „perestrojky“. Proti pouhému obrození komunistické moci se postavili opoziční Svaz demokratických sil Željku Željeva (1935–).

Komunisté se mezitím transformovali v Bulharskou socialistickou stranu, ale její oslabená členská základna nedokázala dlouho vzdorovat soustředěnému tlaku občanské opozice. V srpnu 1990 byl Željku Željev zvolen prezidentem republiky a v prosinci téhož roku sestavil koaliční kabinet Dimitar Popov.

V Albánii zkorodoval neostalinistický režim až na počátku devadesátých let. V relativně svobodných volbách v roce 1992 zvítězila Demokratická strana vedená Salim Berishou (1945–).

Sjednocení Německa

Novému východoněmeckému vedení Hanse Modrowa se nepodařilo stabilizovat vnitropolitickou situaci a pokračující masové demonstrace obyvatelstva zpochybňily legitimitu NDR. S novou iniciativou vystoupil 28. listopadu Helmut Kohl. Na zasedání Spolkového sněmu přednesl desetibodový program konfederativního srůstání obou německých států. Tato perspektiva byla Modrowem vzápětí odmítnuta, ale rozhodnutí o německé budoucnosti byla především v rukou mocností někdejší antihitlerovské koalice. Američané podpořili myšlenku sjednocení, ale její realizaci podminili souhlasem se čtyřmi západními aliančními kontextem integračního procesu, respektive vůči stále trvající odpovědnosti vítězů druhé světové války, uznáním poválečných hranic v Evropě a nenásilným průběhem státoprávních změn. Jediná diskrepance mezi Washingtonem a Bonnem vznikla kolem problému polských hranic. Prezident Bush trval na jejich potvrzení ještě před sjednocením. Naproti tomu se Sovětský svaz snažil blokovat celý tento proces s tím, že v zájmu evropské geopolitické rovnováhy je ještě nutné udržet rozdělené Německo. Gorbačovova negace rezonovala ve Velké Británii a ve Francii. Jak Margaret Thatcherová, tak François Mitterand se shodovali v základním, že „znovusjednocení Německa není otázkou dne“. Britská předsedkyně vlády se obávala vzniku hospodářsky a politicky silného celku a tím i posunu dosavadního těžiště evropské politické osy. Ve svých pamětech také otevřeně napsala, že jejím zájmem bylo „podporovat demokracii ve Východním Německu a zpomalovat znovusjednocení se Západním Německem“. Také francouzský prezident ubezpečoval ještě v prosinci 1989 východoněmecké politiky, že se mohou zcela „spolehnout na solidaritu Francie s Německou demokratickou republikou.“ Na malské schůzce s G. Bushem, se M. S. Gorbačov mohl oprávněně dovolávat britských a francouzských výhrad vůči dění v Německu. Sovětský ministr zahraničí Ševarnadze se 19. prosince obrátil na Politický výbor Evropského parlamentu se suggestivně formulovanou otázkou ohledně politických, právních a materiálních záruk pro to, že „jednota Německa nebude v budoucnosti ohrožovat národní

bezpečnost jiných států". Evropská společenství zaujímala vůči Kohlovu deseti-bodovému programu rezervované stanovisko a při uznání práva Němců na „jednotu ve svobodném sebeurčení“, akcentovala bezpodmínečnou nutnost pevných vazeb mezi Spolkovou republikou a euroatlantickými strukturami. Ministr zahraničí SRN Hans-Dietrich Genscher v tomto směru modifikoval původní kancléřův program a jeho plán německého sjednocení z ledna 1990 zdůraznil členství budoucího celku jak v Severoatlantické koalici, tak v integrované Evropě, přičemž se NATO mělo zavázat, že bude respektovat „zvláštní vojenský statut“ východoněmeckého území, tj. jeho faktickou demilitarizaci.

Mezitím se prohloubila koroze Německé demokratické republiky. Hans Modrow informoval počátkem roku Moskvu, že berlínská vláda již není schopná čelit totální destrukci státu a živelně touze větší obyvatelstva po sjednocení. Sovětské vedení poté změnilo své dosavadní odmítavé stanovisko vůči bonnské iniciativě a již 3. února Ševarnadze veřejně akceptoval „princip národního sebeurčení Němců“. V polovině února 1990 navštívil Sovětský svaz Helmut Kohl a Michail Gorbačov souhlasil se zahájením jednání o sjednocení v rámci formule 2 + 4, tj. dvou německých států a čtyř velmocí. „Je věci Němců, aby si sami určili okamžik a cestu sjednocení i to, jakým tempem bude probhat a za jakých podmínek.“ Sovětské „ano“ však bylo svázáno s nerealistickým požadavkem německé neutrality, s odzbrojovacími rozhovory, uznáním nedoknutelnosti hranic v Evropě a v neposlední řadě i se západoněmeckou hospodářskou a finanční pomocí.

Scenář 2 + 4 byl v základních obrysech načrtnut na společné pracovní snídani ministrů zahraničí Spolkové republiky, Spojených států, Francie a Velké Británie, tj. Hanse-Dietricha Genschera, Jamese Bakera, Rolanda Dumase a Douglase Hunda v Kanadské Otawě dne 13. února 1990. Sovětská strana sice souhlasila se zahájením předběžného jednání, ale zdůrazněním obráceného pořadí 4 + 2 záměrně demonstrovala tzv. přednostní právo vítězných velmocí rozhodovat o německé otázce. Ševarnadze také prosadil rozšíření diskutované „formule“ o bezpečnostní garanci polských hranic. Bonn však rozhodně odmítl jakékoli úvahy o neutralitě budoucího Německa. Kohlova návštěva Spojených států na sklonku února potvrdila závazky obou vlád vůči transatlantickému svazku. V březnových volbách v NDR se výrazně prosadila „Aliance pro Německo“ a její vítězství legitimovalo dosud živelnou touhu větší východoněmeckého obyvatelstva po sjednocení. Novou koaliční vládu sestavil čelný představitel tanní CDU Lothar de Maiziere. Mezitím Gorbačova atakovala sovětská vojenská elita, která odmítala opustit stávající pozice ve střední Evropě bez náležitých záruk a kompenzací. Pod tlakem jeřábů Moskva v dubnu 1990 zastavila snižování počtemu stavu svých jednotek v NDR. Po americko-so-

větském summitu v květnu 1990 však došlo k dalšímu kvalitativnímu posunu ve vývoji celé otázky. Prezident Bush seznámil Michaila Gorbačova s komplexem bezpečnostních garancí, které měly být základní podmínkou procesu sjednocení – šlo o kvantitativní a kvalitativní limity pro bundeswehr, včetně obnoveného zákazu vlastnictví jaderných, chemických a biologických zbraní. Dále to byla změna strategické doktríny Severoatlantické koalice, větší aktivita Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v mezinárodních vztazích a třetíá lhůta pro postupný odchod sovětské armády z východoněmeckého území. A samozřejmě vydatné německé finanční injekce kolabující sovětské ekonomice (v následujícím kole tajných rozhovorů Moskva požadovala 10 až 15 miliard marek, Kohlova vláda byla ochotna poskytnout pouze 5 miliard).

Červencové zasedání Rady NATO v Londýně skutečně revidovalo dosavadní vojensko-politickou koncepci seskupení. Sovětský svaz již nebyl v závěrečné deklaraci atlantické aliance prezentován jako hlavní protivník a „strategie pružné odvěty“ s možností prvního jaderného úderu se stala minulostí. Složitá jednání o německém sjednocení vyvrcholila na schůzce kancléře Helmuta Kohla s Michaiem Gorbačovem v kavkazském letovisku Miněralnyje Vody v polovině července 1990. Německý státník opakovaně potvrdil převzetí odpovědnosti za všechny garance, které Sovětům již v květnu nabídl George Bush. Navíc se zavázal sanovat Moskvu osmi miliardami marek, přičemž součástí tohoto úvěru mělo být i financování třítiletého pobytu sovětských jednotek v Německu. Ve svých pamětech Kohl později napsal, že krátce po podpisu kavkazské dohody mu telefonoval Gorbačov a ultimativně požadoval zvýšení dohodnuté částky na 16 až 18 miliard marek. Nakonec se spokojil s jedenácti miliardami, ale celková úhrada sovětských nákladů se posléze vyšplhala na 13,5 miliardy marek. Již v únoru 1990 státní tajemník USA James Baker konstatoval, že „spolkový kancléř má velkou peněženku.“ Následné rozhovory v Paříži a v Berlíně potvrdily výsledky kavkazského setkání Kohl-Gorbačov a 12. září 1990 byla v Moskvě slavnostně podepsána Smlouva o závěrečné úpravě Německa, která právně vymezila mezinárodní podmínky sjednocení a svým způsobem učinila i formální mírovou tečku za druhou světovou válkou. Bilaterální dohoda obou německých vlád o sjednocení byla sice podepsána již 31. srpna 1990, ale Německo bylo oficiálně sjednoceno za přítomnosti hlav států antihitlerovské koalice až 3. října 1990. Na základě článku 23 Základního zákona SRN se bývalé země NDR připojily ke Spolkové republice. Německo-polská dohoda potvrzující hranici na Odře a Nise byla podepsána 14. listopadu 1990 (neučast Prahy na těchto finálních jednáních o podmínkách německého sjednocení byla zřejmě chybou československé diplomacie).

První celonárodní volby do Spolkového sněmu byly skutečným triumfem dosavadní koalice CDU/CSU a FDP, která byla oprávněně chápána jako hybná síla integračního procesu. Získala 54, 8% hlasů, pro opoziční sociální demokracii hlasovalo 33,5 % voličů. V euforii obnovené jednoty se však jen obtížně prosazovalo vědomí politicky komplikovaného budování nového státu ze dvou společensky odlišných celků.

Rozpad Sovětského svazu

Strmý pád sovětské ekonomiky nedokázaly přibrzdit ani velké západní úvěry a někdejší imperiální velmoc se postupně hospodářsky a posléze i politicky rozložila. Sředeasjské republiky zasáhly krvavé etnické konflikty a také v Zakavkazsku ožily nejen staré a nezhojené historické křivdy, ale i dosud tlumené náboženské síťery. Pobaltí ve zjištěné nacionální atmosféře let 1989–1990 programově směřovalo k nezávislosti. M. S. Gorbačov manévroval mezi konzervativci, kteří požadovali okamžitě „obnovení pořádku“ a liberály, jejichž politická orientace již překročila původní rámec reformního socialismu. Na únorovém plénu ÚV KSSS Gorbačov prosadil zrušení ústavního článku o vedoucí mocenské roli strany a v březnu 1990 byl zvolen do nové vytvořené funkce prezidenta sovětské federace. V jednotlivých republikách se v místních volbách prosadily nacionalistické elity a Gorbačov musel čelit bouřlivé vlně národní emancipace. Nový zákon o „odtržení“ z 3. dubna 1990 podnítil případné vystoupení ze Svazu souhlasem dvouúteřinové většiny obyvatelstva a pětiletým přechodným obdobím, ale jeho účinnost byla minimální. V letních měsících se vyhrótila rivalita mezi Gorbačovem a nedávno zvoleným předsedou ruského parlamentu Borisem Jelcinem (1931–). Tento někdejší provinční stranický tajemník se na XXVIII. sjezdu KSSS demonstračně rozešel se svou bolševickou minulostí a proti svazovému prezidentovi operoval se zájmy ruského státního celku. Samotný sjezd sice přijal kvalitativně nový program KSSS a dále omezil mocenský vliv konzervativců, ale jeho výsledky již prakticky nikoho nezajímaly. V tomto okamžiku Gorbačov ztratil kontakt s realitou. Nově zformované politické struktury byly již odhodlány nejen převzít vládní moc, ale i výnosně privatizovat státní hospodářský sektor. Ve snaze zachránit alespoň základní hodnoty sovětského systému se svazový prezident rozešel s reformní skupinou spolupracovníků a ve svém okolí začal jednoznačně preferovat představitele tradičních silových orgánů armády a KGB. Zřetelným signálem tohoto posunu v mocenském spektru Kremli, byla demise ministra zahraničí Ševarnadzeho v prosinci 1990.

Roznětkou finální krize Sovětského svazu v roce 1991 se staly lednové události v Pobaltí. Vojenská jesiťáři v Moskvě – maršál Dmitrij Jazov a generál

Valentin Varennikov – prosadili použití síly vůči emancipačním hnutím v Lotyšsku, Litvě a v Estonsku. Pohotovostní oddíl OMON obsadily 2. ledna tiskárnu v Rize a přepadové komando KGB Alfa se ve dnech 12. a 13. ledna pokusilo převzít kontrolu nad televizním a rozhlasovým centrem ve Vilniusu. Akce ztroskotala na masovém odporu obyvatel litevské metropole a jejím výsledkem – vedle 14 mrtvých a stovek zraněných obránců napadeného vysílače – bylo jednoznačné a kategorické potvrzení obecné vůle k samostatnosti. Obdobně se vyhrótila i situace v Rize, kde při opakovaném útoku OMONU na lotyšské ministerstvo vnitra zabynuli čtyři lidé. Lidová referenda v pobaltských republikách se poté vyslovila pro okamžitou nezávislost. Proti násilí vystoupil i Boris Jelcin, který s vůdčími představiteli baltských vlád uzavřel „pakt o vzájemné podpoře“. Na domácí půdě inicioval masovou protestní demonstraci v Moskvě a 19. února vyzval M. S. Gorbačova k rezignaci.

Od dubna se také rozhodovalo o nové podobě sovětského státu. Jednání 9 + 1 probíhala v někdejší Chruščovově rezidenci v Novo-Ogarjovu. Připravovaná svazová smlouva přenášela část dosavadních pravomocí z ústředí na jednotlivé republiky, ale ponechávala společnou obranu, finance, hospodářství a zahraniční politiku. Den před jejím plánovaným podpisem, tj. 19. srpna 1991, se skupina neostalinistů ve vedení státu – viceprezident Gennadij Janajev, ministerský předseda Valentin Pavlov, ministr vnitra Boris Pugo, předseda KGB Vladimír Krjučkov aj. – pokusila o státní převrat. Gorbačov byl držen ve svém čeromotošském letovisku, tzv. Státní výbor pro mimořádný stav oznámil převzetí moci, ale diletantsky organizované spiknutí po krátkém čase zcela ztroskotalo. Armáda se postavila na odpor a proti pučistům se rozhodně postavil i nedávno zvolený prezident Ruské federace Boris Jelcin, kterého zaštitili i „polní“ generálové Pavel Gračov, Alexandr Lebed a Boris Gromov. „Nebyli to žádní demokraté, ale nechťeli mít na rukou krev kvůli takovým idiotům jako byli Krjučkov a Jazov.“ (A. Jakovlev). Organizátoři puče byli zatčeni, Gorbačov, který se nedokázal dostatečně rázně rozejít s KSSS, odstoupil a strana ve své původní podobě byla zakázána. Iniciativu nyní zcela převzal Jelcin, který legalizoval postupující rozklad Sovětského svazu. Lotyšsko a Estonsko deklarovaly nezávislost ve dnech 19. a 20. srpna, Litva, která se formálně emancipovala již v březnu 1990, opakovaně potvrdila svůj nezávislý statut, který Moskva akceptovala v září 1991. V řetězové reakci na sklonku srpna vyhlásily samostatnost Ukrajina, Bělorusko, Moldova, Ázerbajdžán, Uzbekistán a Kyrgyzstán. V září učinily totéž Tádžikistán, Gruzie a Arménie. Dohoda o ukončení existence Sovětského svazu byla podepsána 7. prosince 1991 na lovecké chatě v Bělověžském pralese. Onu poslední symbolickou tečku udělali ruský prezident Boris Jelcin a předsedové Nejvyšších sovětů Ukrajiny a Běloruska Vladimír

Kravčuk a Stanislav Šuškevič. Nově vzniklo volné Společenství nezávislých států, do kterého vstoupily – kromě pobaltských republik a Gruzie – všechny bývalé svazové republiky. První proletářský stát světa oficiálně zanikl o půlnoci 31. prosince 1991. Souběžně s agónií Sovětského svazu se na konci roku 1990 definitivně rozložila i Rada vzájemné hospodářské pomoci. Varšavská smlouva byla oficiálně rozpuštěna 1. července 1991.

Nezávislost nepřinesla nástupnickým státům okamžité řešení jejich hospodářských a sociálních problémů. Naopak, již existující krize byla umocněna nutnou restrukturalizací vnitřních i zahraničních trhů, národnostními konflikty a explozí organizovaného zločinu. Budování občanské společnosti v prostoru, který nikdy nepoznal klasicou pluralitní demokracii je téměř nad síly jedné či dvou generací. Navíc se část ruské politické, ekonomické, vojenské, ale i intelektuální elity nikdy nesmířila s návratem svého státu do hranic z časů cara Petra I. a nepřestala snít o obnově impéria.

XII. Konec dějin nebo střet civilizací?

V roce 1989 publikoval tehdy čtyřicetiletý Američan japonského původu Francis Fukuyama provokativní esej s názvem Konec dějin ?. S pomocí téměř zapomenutého filozofa Alexandra Kojéva připomnul Hegelovu tezi o konci dějin, kterou tento velký systematick vyslovil v souvislosti s Napoleonovým vítězstvím u Jeny. G. W. F. Hegel se tehdy domníval, že moderní konstituční stát a jeho systém občanských a individuálních svobod, založený na principech americké a francouzské revoluce, de facto znamená konec dějin, tj. naplnění jejich vlastního účelu – vytvoření občanské společnosti. Německý filozof si přirozeně uvědomoval, že tento postulát zůstává i nadále teoretickou možností a že soudobý, tj. jeho vlastní svět, má ještě daleko k deklarovanému konci dějin.

Francis Fukuyama se chopil této myšlenky a v souvislosti se začínajícím kolapsem sovětského bloku předpověděl definitivní vítězství kapitalismu a politického liberalismu, a tím i – metaforicky řečeno – konec dějin. Je nutné v této souvislosti poznamenat, že první verzi své úvahy přednesl Fukuyama v Rand Corporation v únoru 1989 a studii prezentoval o několik měsíců později v časopise The National Interest, ale ještě před pádem východoevropských režimů.

Citovaný článek vyvolal záplavu komentářů. Téměř všichni jejich autoři oponovali, souhlasili sice s úmrtním listem komunismu a ztotožnili se s názorem, že letitý spor o nejlepší státní formu byl vyřešen ve prospěch liberální a demokratické společnosti. Všeobecně však zpochybnili onu základní tezi o jednoznačném a definitivním vítězství této státní formy a tedy i o nevyhnutelném konci dějin. Rozsáhla diskuse upozornila na skutečná i potenciální nebezpečí – nacionalismus, náboženský fundamentalismus, organizovaný terorismus. Navíc – porážkou státního socialismu v zemích sovětského bloku ztratili vítězný kapitalismus důležitý korektiv, který účinně působil zejména po druhé světové válce. Tržní systém sice již nemusí soupeřit s alternativním společenským modelem, ale na druhé straně není také vystaven vlivu politických ohledů na sociální stabilitu.

S Fukuyamou nepřimo polemizoval ředitel Institutu strategických studií Harvardovy university profesor Samuel Huntington, který v roce 1993 publikoval v prestižním časopise Foreign Affairs zásadní studii s názvem Sřet civilizací (The Clash of Civilizations). V soudobém světě vymezil sedm velkých civilizací – euroatlantickou, konfucianskou v Číně, japonskou, islámskou, hinduistickou, slovansko-ortodoxní a latinskoamerickou. Teritoria, kde se tyto civilizace střetávají, jsou také nejpravděpodobnějšími ohnisky existujícího